

הרב ד"ר רצון ערוסי

דין החפצים של הנטבחים ע"י הצוררים

שאלה

מהו הדין של חפצי הנטבחים על ידי הצוררים ימ"ו, באירועים שנוהגים לקרוא להם, משום מה, פיגועים? בעוונותינו המרובים, הצוררים מפעילים פצצות אדירות, ורבים נהרגים ומתרסקים, וחפציהם מתפזרים שבורים או שרופים, או שלמים; מהם עם סימנים, מהם בלי סימנים; מהם מגואלים בדמים, ומהם שאינם מגואלים בדמים. האם המגואלים בדם נקברים? היש חובה להשיב אבדה ליורשים? האם מותר למוצא לזכות בחפצים שאין בהם סימנים?

תשובה

ראשית, יש לציין שמבחינה עקרונית, נכסי ההרוגים הם של יורשיהם, שהרי שנינו בתוספתא (סנהדרין פ"ד ה"ו):

הרוגי בית דין נכסיהם ליורשיהם. הרוגי מלך נכסיהם למלך. וחכמים אומרים הרוגי מלך נכסיהם ליורשים. אמר להם ר' יהודה. הוא אומר, הנה בכרם נבות, אשר ירד שם לרשתו. אמרו לו, מפני שבן אחי אביו ראוי לו לירושה. אמר להן, וכי לא היו לו בנים? אמרו לו, והלא אותו ואת בנו הרג, שנאמר אם לא את דמי נבות, ואת דמי בניו ראיתי אמש לפני ה' ושלמתי לך בחלקה הזאת נאום ה'.

מן התוספתא למדנו שנכסי הרוגי בית דין ליורשיהם, ולגבי נכסי הרוגי מלכות, באנו למחלוקת. לפי ת"ק הרוגי המלך נכסיהם למלך, ולדעת חכמים, נכסיהם ליורשים. ר' יהודה רצה להוכיח מפרשת כרם נבות היזרעאלי שהרוגי המלך נכסיהם למלך, וחכמים דחו ראיתו. בגמרא¹ הביאו ברייתא זו, ואין בה דעת חכמים, אלא דעת ר' יהודה שאומר שגם הרוגי מלכות נכסיהם ליורשים, כדעת חכמים שבתוספתא. הוויכוח הוא בין רבנן, שדעתם היא דעת תנא קמא, ובין ר' יהודה, ביחס לכרם נבות. רבנן מוכיחים מהפסוק 'הנה בכרם נבות אשר ירד שם לרשתו' שאחאב המלך, שהוציא להורג את נבות מדין המלך, **ירש אותו**. ר' יהודה דחה ראיתם, וטען שאחאב היה בן אח אביו של נבות, וירש אותו כיורש, ולא משום שהוא נחשב להרוג מלכות. חזרו רבנן והקשו על ר' יהודה, שהרי לנבות היו הרבה בנים, וגם ראיה זו הוא דחה וטען שאחאב הרג גם את בני נבות, ונשאר

1. סנהדרין, מח ע"ב.

רק הוא יורש את נבות. בגמרא הקשו על ר' יהודה: מדוע נבות הורשע בשתי עבירות, שקילל את ה' ואת המלך, הרי אם בלאו הכי נכסיו ליורשים, די בכך שקילל את ה'! מדוע המקרא ציין שנבות הורשע על שקילל גם את המלך? משמע שמכיוון שקילל את המלך, המלך הרגו מדין המלך, ולכן נטל נכסיו. אלא שבגמרא דחו ראייה זו, כי אפשר שנבות הואשם בשתי האשמות, כדי להגביר את הכעס כנגדו. כמו כן בגמרא הביאו ראייה למאן דאמר שנכסי הרוגי מלכות למלך מיואב, שנס מפני שלמה והחזיק בקרנות המזבח כדי שבית דין ידון אותו, ויהיה הרוג בית דין, שנכסיו ליורשיו, ולא יהיה הרוג מלכות, שנכסיו למלך. וגם ראייה זו דחו, בטענה שיייתכן שיואב ברח למזבח, רק כדי להרוויח חיי שעה.

הרמב"ם² פסק להלכה שהרוגי מלכות ממונם למלך, והרוגי בית דין ממונם ליורשיהם, וכן פסק בהלכות מלכים (פ"ד ה"ט), אלא ששם כתב: 'כל הרוגי המלך ממונם למלך'. הוא הביא דין זה יחד עם הדין לפיו בכל הממלכות שהמלך כובש, אוצרות המלכים למלך, ולכאורה יש קשר בין הדברים: המאירי³ סייג את הדין שממון הרוגי מלכות למלך דווקא במורד במלכות, ולא לשאר הנידונים על ידי המלך, בהוראת שעה, כמו הרוצחים בלי התראה, או על ידי עד אחד. גם 'יד רמה'⁴ סייג הדין רק למורד במלכות.

ובאמת שבשו"ת 'חיים שאל'⁵ הביא פוסקים שיש להם ספק אם המלך זוכה בממון ההרוג מלכות, מכוח זכות מיוחדת שיש לו, או מכוח קניין שהוא זוכה בממון על ידי תפיסה. ונפקא מינה לנכסי ההרוג שהיו ביד אדם אחר, והמלך טרם תפס את הנכסים, אע"פ שכבר הרג את הנדון, שאם נאמר שהמלך צריך לתפוס, הרי שכל זמן שלא תפס, הוא לא זכה בממון ההרוג. אף גם זאת, שבשו"ת הרשב"א⁶ כתב שאפשר שמלך גוי אינו זוכה בנכסי זה שהרגו מדין המלך. כך ניתן לומר שאפילו לפי הרמב"ם, שלכאורה הוא מזכה את המלך בממון כל הרוגי מלכות, הרי בכל הרוג, וכן בהרוגי מלחמה, אין שום סיבה להתייחס לממון הנרצחים כאל הפקר שכל אחד יכול לזכות בו, אלא הממון הוא של היורשים. יתירה מזו, שנינו במשנה⁷ 'מוֹתֵר המת ליורשיו', כלומר אם גבאי צדקה גבו צדקה לצורך מת פלוני, ועשו לו כל צרכיו, ונשאר עודף - העודף הוא ליורשים, אעפ"י שהמת אינו בר זכייה, כפי שהעיר ה'חזון איש'⁸ זאת משום שאנו אומדים דעת הנותנין שלכך התכוונו, שהעודף יהיה ליורשים, ובאמת כך כתב 'יד רמה'⁹. אולם המאירי¹⁰ כתב שמוֹתֵר המת הוא הפקר, ויורשי המת זוכים בו מן ההפקר. אלא שרק מוֹתֵר המת הוא

2. רמב"ם, הל' אבל פ"א ה"ט.

3. מאירי, בית הבחירה סנהדרין מח ע"ב.

4. יד רמה, סנהדרין שם.

5. שו"ת חיים שאל, ח"א סי' צ.

6. שו"ת הרשב"א, ח"א סי' אלף רמז.

7. שקלים פ"ב מ"ה.

8. חזו"א, יו"ד הלכות אבלות, סימן רט, ס"ק טו; שם, אהלות, סי' כב, ס"ק לא.

9. יד רמה, סנהדרין מח ע"א.

10. מאירי, סנהדרין שם.

הפקר, כי המת אינו בר זכייה, והצדקה ניתנה רק לצורכי המת, והצרכים נעשו. לעומת זאת נכסי המת או ההרוג אינם הפקר, אלא הם של היורשים, מייד עם מות המת או עם הירצחו של הנרצח. רק לגבי הרוגי המלך, הנכסים למלך. כעת השאלה היא אם בנסיבות כאלה, של טבח המוני ופיצוץ אדיר, שמפזר חלקי גוויות וחלקי אביזרים לכל עבר, יש מצוות 'השבת אבדה' לגבי אביזרים שנמצאו שלמים ויש בהם סימנים, או אפילו חלקי אביזרים שהם בעלי ערך ויש בהם סימנים, כי אולי בנסיבות כאלה הבעלים מתייאשים. ואומנם שנינו בתוספתא (כתובות, פ"ח ה"ד; בבא קמא פ"י הל' כג-כד):

הירדן [נהר הירדן] שנטל מזה ונתן לזה. מה שנטל נטל, ומה שנתן נתן. שטף נהר עצים, ואבנים וקורות. מזה, נותן לזה, אם נתיאשו הבעלים, הרי אילו שלו. ואם היו הבעלים מרדפין אחריהן. או **שהיו במקום אחר**. הרי אלו של בעלים.

מן התוספתא אנו למדים שאם נהר הירדן עלה על גדותיו ושטף חפצים, נטל מזה ונתן לזה, מה שנטל נטל, ומה שנתן נתן, כי כנראה במקרה של הירדן הייאוש הוא ודאי. מנגד, אם נהר שטף עצים ואבנים עקורות, מזה לקח ונתן לזה, הדבר תלוי בייאוש הבעלים. אם נתיאשו, הרי אלו שלו, ואם היו בעלים מרדפין אחריהן, הרי אלו של הבעלים. ודייקו מדברים אלו בגמרא (בבא מציעא כב ע"א):

טעמא דנתיאשו הבעלים. הא סתמא - לא. הכא במאי עסקינן, כשיכול להציל. אי הכי אימא סיפא, אם היו הבעלים מרדפין אחריהם חייב להחזיר. אי ביכולין להציל, מאי איכא מרדפין, אפילו אין מרדפין נמי. הכא במאי עסקינן ביכולין להציל ע"י הדחק. מרדפין לא אייאש. אין מרדפין אייאוש מייאש. כלומר יש שלושה מצבים:

1) מצב שבו אין כלל אפשרות להציל. במצב כזה, מה שנטל נטל, ומה שנתן נתן, ואין חייבים להחזיר.

2) מצב שבו ניתן להציל. בנסיבות כאלה, גם אם הבעלים לא היו מרדפין, הדבר תלוי בשאלה אם הבעלים התייאשו במפורש או לא.

3) מצב שבו ניתן להציל על ידי הדחק. בנסיבות כאלה, רק אם הבעלים היו מרדפין, אנו מניחים שלא התייאשו, אבל אם לא היו מרדפין, אנו מניחים שהתייאשו.

כמו כן, נאמר בתוספתא שאם היו במקום אחר, הרי אלו של הבעלים. פירושו של דבר שאם הבעלים לא היו במקום שבו אירע השיטפון ששטף את רכושם, הרי לא התייאשו, והמוצא חייב להחזיר, כנראה משום שהדבר נחשב לייאוש שלא מדעת, שאינו ייאוש. השאלה היא אם דין זה כולל גם את המצב שבו לא ניתן להציל כלל, כי אם כן, לפחות לגבי הנרצחים, מאחר שנכסיהם עברו ליורשיהם, ויורשיהם אינם במקום, הרי שלא התייאשו. יש לציין שבירושלמי¹¹ הביאו את הברייתא לעניין ירדן ש'שטף ונטל ונתן' לא לעניין השבת אבדה, אלא שנטל עפר ממקום למקום ושינה תוואי, בעניין גבולות הארץ או לעניין חזקות לשביעית ולמעשרות. ואומנם בגמרא (בבא מציעא כד ע"א) נאמר:

11. ירושלמי חלה פ"ד ה"ד.

וכן היה ר' שמעון בן אלעזר אומר, המציל מן הארי, ומן הדוב, ומן הנמר ומן הברדלס ומן זוטו של ים, ומשלוליתו של נהר. המוצא בסרטיא ופלטאי גדולה, ובכל מקום שהרבים מצויין שם, הרי אלו שלו, מפני שהבעלים מתיידין מהן. והמאירי (בבא מציעא כב ע"א) הוסיף: 'ואפילו בעלים משתדלים להציל'. הנה כי כן, בנסיבות כאלה של הצלה מפי חיות טרף, או משיטפון של ים וכיוצא בזה, הרי אלו של המציל, מאחר שהבעלים מתיידין. כנראה, לפי המאירי, מדובר בנסיבות שבהן אין אפשרות להציל על ידי אדם. וכמו שכתב המאירי כשחילק בין 'היו הבעלים מרדפיין' לבין 'זוטו של ים'; וזו לשון המאירי:

ואין אלו דברים דומים לזוטו של ים, ושלוליתו של נהר. שזוטו של ים, ושלוליתו של נהר, אינן מקום הצלה, אף על ידי הדחק. וכשה מסכן בעצמו ואירע במקרה או סיבה שניצול, והציל, אפילו היו בעלים מרדפיין וצווחים, הרי אלו שלו. שהרי אבדה לכל אדם הוא, ואינה בכלל תאבד ממנו, כמו שביארנו. אלא שהמאירי טען שהרמב"ם בהלכות גזילה כתב כמותו, ובהלכות אבידה כתב אחרת, והוא העיד על עצמו שלא הבין את דברי הרמב"ם. לפיכך נעיין בדברי הרמב"ם. הרמב"ם כתב (הל' גזילה ואבידה פ"ו הל' א-ג):

קורות ועצים ואבנים ששטפן הנהר, אם נתייאשו הבעלים מהן, הרי אלו מותרין. לפיכך, המציל מיד הנהר, ומזוטו של ים, ומשלוליתו של נהר, ומן הגייס, ומן הדלקה, ומן האדם, ומן הדוב, ומן הנהר, ומן הברדלס, אם ידע בוודאי שנתייאשו הבעלים, הרי אלו שלו. ואם לא ידע יחזיר. המציל מיד לסטיס ישראל, הרי אלו שלו. מפני שסתם הדבר שנתייאשו הבעלים. ואם ידע שלא נתייאשו הבעלים, חייב להחזיר. אבל המציל מיד ליסטיס גוי, או מוכס גוי, חייב להחזיר. שסתם הדבר שלא מתייאש הבעלים. ואם ידע בוודאי שנתייאשו, הרי אלו שלו. ומפני מה סתם ליסטיס ישראל, נתייאשו הבעלים, וסתם גוי, לא נתייאשו הבעלים. מפני שהבעלים יודעים, שהגויים מוציאין מיד הגזלן. אף על פי שאין שם עדים שגזל. אלא בראיות רעועות ובאמדת דעתן.

ובהמשך כתב הרמב"ם (שם, פי"א ה"י):

המוצא אבידה בזוטו של ים, ובשלוליתו של נהר, שאינו פוסק, אע"פ שיש בו סימן. הרי זו של מוצאה, שנאמר, אשר תאבד ממנו ומצאתה, מי שאבודה ממנו ומצויה אצל כל אדם. יצאת זו, שאבודה ממנו ומכל אדם, שזה ודאי נתיאש ממנה.

אכן בפרק ו כתב הרמב"ם ש'זוטו של ים' תלוי בייאוש הבעלים. ובפי"א כתב שב'זוטו של ים' יש להניח שבוודאי התייאש, כי בדרך כלל אין הצלה ב'זוטו של ים'. וב'לחם משנה'¹² ועוד נושאי כלים דנו בכך. ו'בשלחן ערוך' כתב (חו"מ סי' רנט סעי' ז):

המציל מהארי והדוב וזוטו של ים [לשון ים החוזר לאחוריו עשרה פרסאות ושוטף כל מה שמוצא בדרך חזרתו. וכן עושה בכל יום] ושלילתו של נהר [כשנהר גדל ויוצא על גדותיו ופושט(רש"י)] הרי אלו שלו. **אפילו הבעל עומד וצווח מ"מ טוב**

12. לחם משנה, לרמב"ם פי"א הל' ט-י.

וישר להחזיר, כמו שנתבאר סעיף ה [לפנים משורת הדין], ואע"ג דמדינא אין חייבין להחזיר באבידות אלו, אם גזר המלך או ב"ד, חייב להחזיר, מכח דינא דמלכותא דינא. או הפקר בי"ד הפקר. ולכן פסקו ז"ל בספינה שטבעה בים שגזר המושל, גם הקהלות, שכל מי שקונה מן העכו"ם שהצילו מן האבידה ההוא שיחזיר לבעליו, שצריכין להשיב. ואין לו מן הבעלים, אלא מה שנתן. ואם יש מכשולות בנהר שעל ידי כן דבר הצף בו עומד שם, אם הוא דבר שיש בו סי' מסתמא לא הוי יאוש. הגה. ואם הוא דבר שאין בו סימן, אם הבעלים יכולים להציל, והן רודפין אחר האבידה, או שאינו שם. שאילו היו שם, אפשר שהיו מצילין, לא זכה בהן המוצא. אבל אם הוא דבר שאינו יכול להציל מיד והוא עומד ואינו רודף אחריו, ודאי מייאש. וסתמא הוי יאוש.

הנה כי כן, מן ה'שלחן ערוך' למדנו שאם אין הדבר בר הצלה, אפילו הבעלים עומד וצווה, הרי זה של המוצא. אלא שטוב להחזיר לפנים משורת הדין, ושם דינא דמלכותא להחזיר - יש להחזיר. ועל עניין זה נכתב ב'קצות החושן' (סי' רנט ס"ק ג): 'ואף על גב שאין לכבד מנהג גרוע, זה נחשב מנהג טוב, שהרי לפנים משורת הדין ראוי להחזיר'. כמו כן למדנו שבדבר שיש בו הצלה על ידי הדוחק, והבעלים אינם שם, אין המציאה של המוצא, כי אילו היה שם ייתכן שהיה מצילו. לפי זה נוכל לומר שאם הבעלים נהרגו בפיצוץ, והיורשים לא היו שם, גם אם המציאה אבודה מהבעלים ומכל אדם, זהו 'יאוש שלא מדעת' ואינו נחשב יאוש. כל שכן שאילו היה שם, ואם ניתן להציל, שבוודאי אם בפועל לא נמצא שם, אין לייחס לו יאוש, כי ייתכן שהיה מנסה להציל מה שניתן להציל. זאת ועוד, לפי חוק השבת אבדה אין הבחנה בין אבודה ממנו ומכל אדם לבין אבודה ממנו ומצויה אצל כל אדם. בכל מקרה שהנכס יצא משליטת הבעלים, לפי החוק יש להודיע למשטרה לצורך השבת אבדה, **אם תתבקש האבדה. ואם כן יש במקרה דידן 'דינא דמלכותא דינא'**, והמוצא צריך להחזיר. על אחת כמה וכמה שבנסיבות המדוברות היורשים מעוניינים אפילו באביזרים שרופים ושבורים, ששרדו מן האסון שבו נספה יקירם, בבחינת 'זה ליצחק ריח', ואינם מתייאשים, וכשהם שומעים על האסון, הם עושים כל מאמץ ללכת לזירה ולחפש.

הבעיה מתעוררת כשהבעלים לא נספה אלא נפצע קשה, והוא ממשיך להיות בעלים - האם הוא מתייאש בההיא שעתא, או שמא אין דעתו עימו אלא בהצלת עצמו. וצריך עיון. אך שוב במקרה דנן, כיוון שלפי החוק יש צורך בהשבה, הרי שלפי ההלכה צריך להשיב, לא מיבעיא, בגלל לפנים משורת הדין, אלא בגלל 'דינא דמלכותא דינא', כפי שראינו ב'שלחן ערוך' (שם). זאת במיוחד אם מוצא אביזרים מגואלים בדם, שעליו להעבירם בדחיפות לזק"א או לחברה קדישא, כדי שיקברו אותם, או את המוהל שלהם, בגלל תבוסת הדם שעליהם.

וה' יגאלנו ויושיענו מכף כל אויבינו במהרה בימינו אמן.

